

УДК 821.161.2

**ДРАМАТУРГІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ, Г. ГАУПТМАНА, Г. ІБСЕНА:
ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ТВОРЕННЯ ХАРАКТЕРІВ**

Вірченко Т. І.

Криворізький економічний інститут, Кривий Ріг, Україна

У роботі здійснена спроба визначити особливості характеротворення на матеріалі творів Г. Гауптмана, Г. Ібсена та Лесі Українки. Дослідниця не лише визначає риси характеру дійових осіб, а й окреслює те, наскільки принципи моралі, визначаючи думки й дії дійових осіб спрямовують їх на добротворення чи на злотворення.

Ключові слова: характер, риси характеру, творення характерів.

Сучасне літературознавство немислиме без компаративного аналізу, бо він забезпечує можливість “усвідомити цілісність світового літературного процесу і своєрідність нашої культури в ньому, краще засвоїти здобутки зарубіжних та українських авторів” [6, с. 51]. І. Папуша твердить, що “предмет і мета порівняльних досліджень перебувають у прямій залежності від методологічної позиції дослідника”, у даному разі ми зупинимось на позиції тих компаративістів, які здійснюють порівняльні дослідження на зразок “письменник і письменник” [6, с. 56].

Проблема зв'язків творчості Лесі Українки із зарубіжною літературою ставилася вже не раз. У центрі уваги перебувало питання впливу творчості Гауптмана, Ібсена, Зудермана, Б'єрнсона, Бернстерна, Бека на драматургію письменниці [4, с. 174]. Крім цього, літературознавці констатують “відлуння Ібсенової літературної школи в ранній драматургії Лесі Українки” [10, с. 34]. Підставою для порівняння стають і висловлені думки Ю. Бойка. Зіставляючи драми Лесі Українки з п'єсами німецького неоромантика Г. Гауптмана, літературознавець приходить до висновку, що неоромантичний тип мислення Лесі Українки ставить її в один ряд з названим драматургом [1].

Тож, об'єктом даного дослідження стануть твори Г. Ібсена “Ляльковий дім”, Г. Гауптмана “Одинокі”, “Ткачі”, “Затоплений дзвін”, “Міхаель Крамер” і драматургія Лесі Українки.

Отже, враховуючи відсутність спеціального порівняльного дослідження специфіки творення характерів у драматургії Лесі Українки і західноєвропейських представників, сучасне літературознавство потребує з'ясування особливостей характеротворення на зазначеному художньому матеріалі.

Для здійснення дослідження за допомогою методу компонентного аналізу, необхідно визначитися з базовою термінологією. Так, під поняттям “характер” розуміємо систему таких рис людини, які визначають її поведінку, а кожна окрема риса – це така стійка ознака людини, яка так чи інакше впливає на її поведінку. Процес формування характеру проходить шлях від звички, свідомо доведеної до

автоматизму і аж до вироблення принципу поведінки, діяльності, глибоко усвідомленої регламентації. Шлях формування окремих рис і характеру в цілому в більшості випадків досить прозорий: від первісних виявів ставлення дитини до матеріальних цінностей до глибоко усвідомленої саморегуляції людини в похилому віці.

Г. Ібсен у п'єсі “Ляльковий дім” змальовує подружжя: адвоката Хельмера і його дружину Нору. Поведінку Нори визначає легковажність: “І знову твоя легковажність!” [5, с. 108], – констатує її чоловік. Легковажність Нори проявляється в першу чергу на матеріально-побутовому рівні.

Довгий час під впливом чоловіка Норине ставлення до грошей в сімейному житті визначала показова ощадливість. Жінка прагнула хіба що “трішки розгулятися” [5, с. 108].

Але справжню рису – “марнотрацтво” [5, с. 109] Нора успадкувала від батька: “Ти маленька дивачка! Дві краплі води – твій батько!” [5, с. 110], – характеризує її чоловік Хельмер. Та Нора не переживає з цього приводу – так формується її байдужість: “Ах, більше б мені успадковувати від батька його якостей!” [5, с. 110].

І саме ця риса характеру визначає ставлення Нори до інших людей, особливо до тих, з ким не можна пошикувати: “А хай їм! Адже це чужі!” [5, с. 108].

У розважальній розмові з подругами Нора може заявити: “Сьогодні я не хочу бути егоїсткою” [5, с. 113]. Але тут же вчинить навпаки – егоїзм став визначальною рисою її характеру, хоча на початку сімейного життя Нора дивилась на світ по-іншому: “Та все-таки дуже приємно було сидіти і працювати, заробляти гроші. Я почувала себе майже чоловіком” [5, с. 119]. Проте, подібна поведінка визначалася скоріш бажанням самореалізуватися, задовольнити честолюбство, а не турботою про матеріальний стан родини.

Але поступово негати розбещеного життя мають вплив і “затягують” жінку: “Всі оці вісім років... вона, моя радість, моя гордість... була лицемірна, брехлива... гірше, гірше... злочинниця! О, яка бездонна прірва бруду, потворства!” [5, с. 168], – говорить чоловік Нори про її остаточне падіння. Та й сама Нора остаточно відмовляється від життя заради чоловіка й дітей. І тому на слова Хельмера: “Ти передусім дружина й мати” [5, с. 174], – відповідає: “Я в це більше не вірю” [5, с. 174].

Тобто, Г. Ібсен твердить: легковажність, егоцентризм, байдужість у ставленні до людей неодмінно стабілізуються в егоїзм. Такі риси неодмінно руйнують гармонію сімейного життя.

Поведінку Хельмера в сімейному житті визначає ощадливість: “Ну і розтринькувати нам також не можна” [5, с. 108]; “Ніяких боргів! Ніколи не позичати! На домашнє вогнище, засноване на позичках, на боргах, лягає якась некрасива тінь залежності” [5, с. 108].

Для того, щоб родина матеріально почувалася незалежною, Хельмер багато працює. Це не забуває констатувати Нора: “Ну, в перший рік він працював понад усякі сили” [5, с. 114]. Так сформувалася працелюбність Хельмера, як риса його характеру. Чоловік працює багато і тоді, коли матеріальне становище родини стало стабільним. А Нора приймає рішення взяти гроші в борг, не дивлячись на те, що для

Хельмера це “було б так принизливо” [5, с. 118]. Подібна болісна реакція Хельмера, а також фанатична працелюбність свідчить про сформоване честолюбство, що межує з егоцентризмом: “Я в руках безчесної людини. Вона може зробити зі **мною**, що захоче, вимагати від **мене**, що завгодно, наказувати **мені**, підганяти **мене**, як їй захочеться” [5, с. 169].

Коли ж небезпека минула, і подружжя отримало листа, в якому їм пробачались борги, Хельмер змінює своє ставлення до дружини знов на поблажливе, але Нора зуміла побачити в цьому прояви егоцентризму чоловіка: “Коли в **тебе** пройшов страх, – не за мене, а за **себе**, – коли вся небезпека для **тебе** минула, з **тобою** ніби нічого й не трапилось” [5, с. 176].

Таким чином, Г. Ібсен за допомогою прийомів констатації, само- та інохарактеристики показує, що прагнення дійових осіб побудувати родину з людиною, що керується такими рисами і принципами як егоїзм та самолюбство неодмінно зазнає поразки.

Герой п'єси Г. Гауптмана “Одинокі” – Йоганнес, колись “хотел все роздать и жить в добродетельной бедности” [2, с. 161], але під впливом причини, котра не дозволила реалізувати задум, Йоганнес опинився “в узком мирке своей научной работы” [2, с. 160], – ознаки фанатизму.

Його дружина констатує доброту Йоганнеса: “он, в сущности, очень добр” [2, с. 171]. Сам же Йоганнес оцінює себе так: “Вообще я плохой отец семейства. Самое главное для меня – выразить то, что во мне есть” [2, с. 165], – перші прояви егоцентризму як риси характеру. Отже, доброта – це ознака характеру яка виявляється час від часу. Це підтверджує й репліка: “на... друзей мне, честно говоря, наплевать” [2, с. 158]. А приїзд егоїстичної та безжальної Анни Мар руйнує гармонійні стосунки в його родині – стабілізує егоцентризм як рису характеру, виступає підґрунтям для формування зрадливості: “Обнимает её, губы их сливаются в горячем, длительном поцелуе” [2, с. 215].

Отже, Г. Гауптман у п'єсі “Одинокі” зупинив увагу читачів на родинно-інтимній характеристиці. За допомогою переважно прийомів само- та інохарактеристики письменник доводить, що егоцентризм і зрадливість – риси, які ведуть до руйнації сімейного життя.

Г. Гауптман у п'єсі “Ткачі” змалював фабрикантів, поведінку яких визначає турбота про власний матеріальний зиск: “А нынче они все загребают себе” [2, с. 248]. Крім цього, поведінку фабриканта Дрейсигера визначає злість. Замість того, щоб нагодувати голодну дитину (“Я голоден” [2, с. 234]), він каже: “Ладно, там видно будет. Не задерживайтесь! Положите его в конторе на диван” [2, с. 234]. Ще однією рисою характеру представника фабрикантів є підлість, адже свою антидуховну діяльність він прикриває добрими намірами: “вы должны понять, что намерения у меня добрые” [2, с. 236].

Ткачі, котрі не мали змоги прогодувати власні сім'ї та отримували “жалкую милостину, а не плату за работу” [2, с. 230] проявили здатність повстати проти несправедливості, чим засвідчили спільну рису характеру – бунтарство. Першим збунтувався ткач Беккер: “Я вам не дам заткнуть мне глотку” [2, с. 231], “Все это надо сломать... Немедленно! Нельзя больше терпеть! Нельзя терпеть!” [2, с. 252].

Таким чином, письменник протиставив характери представників двох соціальних сфер, де заможних наділяє такими рисами, як злість і підлість, а бідних – бунтарством і почуттям власної гідності. І хоча письменник збільшує масштаби свого мислення (від змалювання родинних стосунків до соціальних протиріч), прийоми характеротворення залишаються незмінними.

У першій дії “драматичної казки в п’яти діях” “Затоплений дзвін” Г. Гауптмана перед читачами постає Раутенделейн – “істота із світу фей”, яка в житті керується емоційністю, навіть не замислюючись над своїм походженням: “И вдруг так захочется знать, / Кто были отец мой и мать... / Но, если нельзя, – и не надо, / Жизни я все-таки рада” [2, с. 380].

Захоплення власною вродою (“Друзей отыскать я сумею всегда, / Я ведь красива, мила, молода”) призводить до формування зарозумілості як риси характеру. Про цю рису свідчить Водяний: “не смей дерзить! Ты слышишь? / Ах, пигалица, чибис желторотый, / Цыпленок мокрый, скорлупа пустая, / Ты вздорная девчонка, вот кто! Квак! / Кворакс, я говорю тебе, квак, квак!” [2, с. 382].

При знайомстві з чоловіком, який сподобався, Раутенделейн здатна проявити турботливість. На питання Генріха (“Но как сюда попал я?”), Раутенделейн відповідає: “Сама не знаю, милый незнакомец, / Не надо беспокоится об этом, / Вот сено, мох, приляг и отдохни, / Тебе сейчас покой необходим” [2, с. 388]. Але подібне показове добротворення насправді спрямоване на те, щоб зачарувати Генріха. Раутенделейн, керуючись емоційністю, сама говорить про це чоловікові: “Нравишься ты мне” [2, с. 433].

Дівчина в діалозі з Генріхом констатує злість, як ознаку характеру, що проявляється час від часу: “Я очень злая – если рассержусь” [2, с. 433].

Подібна самохарактеристика свідчить, що Раутенделейн не має чітких критеріїв добра і зла. І можна сказати, що саме це й визначає риси її характеру: “Пусть я хитра, упряма и ленива, / Коварна, непослушна – все, что хочешь” [2, с. 434]. А у ставленні до родини Генріха дівчина виявилась справжнім злотворцем – злість стабілізується в рисі характеру. Про це говорить Пастор: “О девка наглая! Да ты его / Украла у жены и у детей, / У человечества всего!” [2, с. 446].

Згодом Раутенделейн сама розкриває нестабільність своїх почуттів, демонструє лише здатність закохуватися, тобто керуватися інстинктами, а не любити: “Прощай, прощай! Я больше не твоя” [2, с. 501].

Генріх у хвилину тяжкої хвороби робить зізнання своїй дружині: “Я знаю, много зла / Тебе я причинил. Я оскорблял / Твою любовь не раз. Прости меня!” [2, с. 423], що свідчить про його чесність. У той же час його дружина Магда визнає і доброту Генріха у ставленні до неї до заміжжя (“Меня ты поднял, сделал человеком; / В невежестве, мытарствах, нищете <...> И никогда любовь твою сильней / Не ощущала я, чем в те мгновенья, / Когда мой разум властною рукой / ты к свету обратил из темноты” [2, с. 423]), у ставленні до людей взагалі: “Ты – божий голос, ты податель счастья, / Которым даришь ты людей” [2, с. 426].

Одужавши, Генріх захоплюється Раутенделейн, а наслідки цього вчинку констатує Пастор: “Такой примерный, честный человек, / до глубины души благочестивый, / Отец семейства! <...> И вдруг его какая-то девчонка / Хватает,

заворачивает в фартук / И тащит за собой невесть куда / К великому стыду всех христиан” [2, с. 446]. Генріх мотивує це звичайним пошуком щастя (“Когда меня “счастливый мастер” звали, / Ни мастером я не был, ни счастливым, / Теперь я мастер, и теперь я счастлив!” [2, с. 451]), а Пастор – злотворенням: “Вы слишком глубоко во зле погрязли” [2, с. 457]. Коли ж Генріх почув звук затопленого дзвону, він також усвідомив злість як визначальну рису характеру Раутенделейн: “Прочь! Я тебя ударю, дух бесовский!” [2, с. 482].

Але, коли Генріху знову треба було одужати, він, забувши свої попередні слова, звертається по допомогу до неї: “Постой! Коснись руки моей сначала, / Узнай меня!” [2, с. 498].

Отже, зарозумілість, показове добротворення, емоційність виявилися такими рисами характеру Раутенделейн, які спричинили й появу егоцентризму. А емоційність та прагнення Генріха до щастя визначили нестабільність його характеру.

Для змалювання усіх цих рис обох характерів Г. Гауптман удається до іно- та самохарактеристик дійових осіб.

Крамер (герой драми Г. Гауптмана “Міхаель Крамер”) – митець, є носієм доброти як стабільної риси характеру. Саме доброта визначила спрямованість його дій на позбавлення в характері учнів усього міщанського [3, с. 91].

У родині Крамер-батько виховує добротворців. Так, у звертанні до сина він промовляє: “Сделай первый шаг к добру, а второй и третий пойдут уже сами” [3, с. 112]. Донька також приймає позицію батька і вирішує вміти “сдерживать себя и бороться за высокое” [3, с. 86]. До того ж Крамер підтримує добротворчі позиції інших людей, якщо вони “полагают, что делают добро, им нельзя мешать” [3, с. 102].

Отже, Г. Гауптман стверджує, що риси характеру (доброта) може закладатися як генетично, так і формуватися в родині, де панує добротворча (одухотворена) атмосфера.

Таким чином, Г. Ібсен і Г. Гауптман переважно змалюють своїх дійових осіб на родинно-інтимній характеристиці. Драматурги переважно розкривають, а не творять характери, користуючись доволі одноманітними прийомами: само-, інохарактеристики, констатації, роздуми. Спільними є й позиції письменників щодо змалювання рис характерів, що ведуть до руйнації сімейного життя – байдужість, егоцентризм, легковажність, зрадливість.

Вивчення драматургії Лесі Українки за допомогою методу компонентного аналізу з позицій характеротворення дало можливість з’ясувати, що письменниця нерідко (особливо в ранній період її творчості) розпочинає розкриття чи формування окремих рис і характерів дійових осіб із суто природних (точніше – спадкових) та з соціальних, звичаєвих та національних умов і лише пізніше звертається до правових, історично-політичних, ідеологічних та філософських чинників і мотивів наявності чи формування окремих рис або й характерів дійових осіб.

У драматургії малих жанрів (форм) Леся Українка змалювала дійових осіб здебільшого з кількома рисами характерів і досить повільно ускладнювала способи

їх творення й самі характери. У найперших діалогізованих творах цього типу, Леся Українка розпочинала з констатаційного чи інформативного домінування окремих рис відповідно зумовленим ними діям або вчинкам дійових осіб, а також звичайно, з логічного висновку (переважно у формі характеристики, самохарактеристики чи інохарактеристики або звичайної (до наївності спрощеної) оцінки у вигляді образи чи обурення (Прочанин – “На полі крові”), засудження (Муза – “Музині химери”), найпростішої характеристики (Дівчина мила – “Прощання”). У даному разі все зумовлюється причиною та ситуацією, оскільки й такі риси, і навіть деякі однодвоскладові характери виявляються переважно у вчинках (“Іфігенія в Тавріді”, “Три хвилини” та ін., рідше – у вагомих репліках (“Божа іскра”) тощо).

Пізніше авторка в її поясненнях і ремарках вказує на ту чи іншу якість людини і потім простежує процес переростання ознаки або якості людини в її рису характеру: житейську практичність у практицизм (Юда – “На полі крові”). Але на цей раз уже і в репліках дійових осіб, і авторських ремарках, і особливо в характеристиках та у взаємних характеристиках проглядається й звертання дійових осіб і самої авторки до найпоширеніших принципів моралі (егоїзму – “Айша і Мохаммед”, доброти – “Триптих”, мстивості – “Іфігенія в Тавріді”, “Прокляття Рахлілі” тощо) та етики (за кінцеву ціль своїх дій і вчинків ставлять добро, благо і добротворення герої Іфігенія “Іфігенія в Тавріді”, Жирондист “Три хвилини” та ін.; зло, шкоду і злоторення прагнуть творити антигерої Монтаньяр – “Три хвилини”, Юда – “На полі крові” і т. ін.).

Найпоширенішими в цьому випадку стають такі прийоми, окрім уже названих, роздуми (“Три хвилини”) та спостереження (“Грішниця), самоспостереження (“В дому роботи, в країні неволі”) та спогади (“Прощання”). Значно рідше авторка вустами дійових осіб робить спроби найпростіших форм психоаналітичних роздумів або спостережень (“На полі крові”, “Айша та Мохаммед”).

І вже зовсім рідко драматург удається до того, щоб простежити процес первісного формування якоїсь риси чи групи рис характеру під впливом причин, обставин, умов і ситуацій – тут можна назвати всього кілька випадків: “Грішниця”, “На полі крові”, “В дому роботи, в країні неволі”.

У драматичних поемах, створених уже естетично й етично зрілою авторкою, окремі риси і характери дійових осіб супроводжуються помітним духовним збагаченням або деградуванням: головні дійові особи цих творів уже думають, говорять і діють більш усвідомлено, доводять свої думки та позиції глибше й переконливіше, а позиції – етичні й морально визначеніші, відповідні їхнім кінцевим цілям.

У драматичних поемах Леся Українка показує переростання ознак ледачості, пасивності, сліпоти й млявості у рабську покірливість і безвільність. За допомогою роздумів, інохарактеристик драматург показує не тільки, як рабська слухняність визначає поведінку дійових осіб, а й як у безвільних осіб формується зловивість, деспотизм тощо.

Ще складнішим постає процес творення характерів дійових осіб у драмах Лесі Українки. Тут особисті та суб’єктивні почуття, інтереси, й потреби дійових осіб частіше всього подаються переплетеними або протиставленими громадським,

етнічним, національним і народним, а тому майже в кожній із цих п'єс простежується ще складніший процес формування й стабілізації чи деградації рис і характерів більшості головних дійових осіб.

У цих п'єсах Леся Українка подає вже і нетрадиційно багатослівні представлення дійових осіб, і настільки розширені пояснення, описи декорацій та умов та ситуацій, і такі багатослівні ремарки, з яких читач одержує надзвичайно багату інформацію (вже не тільки про супровідні жести, вияви міміки чи пантоміми дійових осіб, скільки про впливовість їхнього оточення, про мотиви мовлення й діяння, а отже, й про принципи та добро- чи злотворчу цілеспрямованість процесу формування, стабілізації чи деградації рис і характерів.

У драмах Леся Українка звертає основну увагу на такі риси, як егоїзм, егоцентризм, альтруїзм, доброту і злість. Формування зазначених рис проходить складний шлях пошуку критерії добра і зла через млявість, розгубленість, невизначеність. Для цього письменниця використовує значно ширший спектр прийомів: фантазування, характеристика, роздуми, психоаналіз, індивідуалізація мовлення тощо.

Крім того, у драмах Леся Українка майже постійно і обов'язково пов'язує формування характерів дійових осіб з їхньою приналежністю до тієї чи іншої соціальної групи ("Осінь казка", "Лісова пісня"). Саме тут, переконує Леся Українка читача в тому, що представникам соціальних верхівок притаманний егоїзм і егоцентризм і що "переплетення" моралі, етики (а, отже, й характерів) несе в собі особливі загострення, але не до антагонізму.

Таким чином, порівняльний аналіз драматургії Г. Ібсена, Г. Гауптмана, Лесі Українки дає право стверджувати, що письменниця, успадкувавши кращі традиції західноєвропейських драматургів, пішла далі – різноманітнішими стали прийоми творення характерів, характери не лише розкриваються, а формуються й творяться. Крім цього, тільки Леся Українка вдається до називання рис характерів у представленні дійових осіб, у ремарках і авторських поясненнях.

Проте, дане дослідження – це лише постановка проблеми, а остаточні висновки можливі лише після вивчення всієї драматургічної спадщини Г. Ібсена і Г. Гауптмана з позицій характеротворення.

Список літератури

1. Бойко Ю. Естетичні погляди Лесі Українки та її стильові шукання // Бойко Ю. Вибрані праці. – К.: Мелдикол, 1992.
2. Гауптман Г. П'єсы. Т.1. – М.: Искусство, 1959. – 576с.
3. Гауптман Г. П'єсы. Т.2. – М.: Искусство, 1959. – 526с.
4. Журавська І. Леся Українка та зарубіжні літератури. – К.: АН УРСР, 1963. – 232с.
5. Ібсен Г. Й. Вибране. – К.: Художня література, 1956. – 342 с.
6. Папуша І. Компаративний аналіз // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – №6. – С. 51-56.
7. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 4: Драматичні твори (1907-1908). – 352 с.
8. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 5: Драматичні твори (1909-1911). – 334 с.

9. Українка Л. Зібрання творів у 12-ти томах. – К.: Наукова думка, 1977. – Т.6: Драматичні твори (1911 – 1913). Переклади драматичних творів. – 334с.
10. Хороб С. Неоромантизм Лесі Українки в контексті західноєвропейської модерної драми // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – серпень. – С. 33-38.

Вірченко Т. І. Драматургія Лесі Українки, Г. Гауптмана, Г. Ібсена: індивідуальні особливості процесу створення характерів /Т.І.Вірченко// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 193-200

В роботі совершена попытка определить особенности создания характеров на материале произведений Г. Гауптмана, Г. Ибсена и Лесы Украинки. Исследователь не просто назвала черты характеров действующих лиц, а и раскрыла то, насколько принципы морали, определяя мысли и действия действующих лиц, направляют их на создание добра или зла.

Ключевые слова: характер, черты характера, создание характеров.

Virchenko T. I. The dramatic of Lesya Ukrayinka's, G. Gayptman's, G. Ibsen's: individual specify of character creation / T. I. Virchenko// Scientific Notes of Taurida National V.I.Vernadsky University. – Series: Phylology. Social communications.– 2011. – V.24 (63), №1 P.2. – P. 193-200

The elements ways of creation of characters in dramatic of Lesya Ukrainka's and G. Gayptman's. So it turns out if they have attribute soul (they are directed to good or evil things).

Key words: character, character features, character creation.

Стаття надійшла до редакції 13 грудня 2010 року